

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė, tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika, geolingvistika.

SAVITAS KALBINIS REIŠKINYS ŠIAULIŠKIŲ PLOTE (REMIANTIS LKA PUNKTO NR. 73 MEDŽIAGA)

Peculiar Linguistic Phenomenon in the Area
of Šiauliškiai (According to Data of Point
No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language)

ANOTACIJA

Straipsnyje pirmą kartą mokslo visuomenei pristatomas emfatinės dalelytės *-agei* ir jos variantų *-agė*, *-agi* vartojimas su veiksmažodžiais ir kitomis kalbos dalimis. Šis lokalusis kalbos reiškinys aptiktas 2013 m. lauko ekspedicijos metu vakarų aukštaičių šiauliškių (trumpinama – VAŠ) *Lietuvių kalbos atlaso* punkte Nr. 73 (Dargaičiai). Nurodomos galimos tokio kalbinio reiškinio susiformavimo ir vartojimo priežastys. Aptariamos kai kurios šnektojos įrašuose pastebėtos VAŠ kalbinės ypatybės ir tarmių sąveikos apraiškos, paminėtos lietuvių dialektologų darbuose jau XX a. 6–7-ame dešimtmetyje. Priedų medžiaga papildo straipsnio tekstą.

ESMINIAI ŽODŽIAI: vakarų aukštaičiai šiauliškiai, tarmių sąveikos procesai, emfatinė dalelytė, uždaroji kalbinė bendruomenė, idiolektas.

ANNOTATION

The article is the first-time presentation of the use of emphatic particle *-agei* and its variants *-agė*, *-agi* in combination with verbs and other parts of speech to the scientific community. This local linguistic phenomenon was discovered in the course of fieldwork carried out in 2013 in Point No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language (hereinafter – ALL),

which marks the Western Aukštaitian subdialect of Šiauliškiai (hereinafter – VAŠ) (Dargaičiai). It specifies the likely reasons behind the formation and use of such a linguistic phenomenon. Certain linguistic peculiarities of VAŠ and the manifestations of cross-dialectal interaction observed in the records of the subdialect and mentioned in the works of Lithuanian dialectologists as far back as the 1950s–1960s are discussed. The material of the supplements is a valuable contribution to the text of the article.

KEYWORDS: Western Aukštaitian subdialect of Šiauliškiai, processes of cross-dialectal interaction, emphatic particle, self-contained linguistic community, idiolect.

ĮVADAS

2011–2014 m. Lietuvių kalbos instituto (trumpinama – LKI) ir Lietuvos aukštųjų mokyklų vykdytas projektas *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028) sudarė galimybę po daugiau nei septyniasdešimties metų patikrinti visų *Lietuvių kalbos atlaso* (trumpinama – LKA) punktų kalbinę situaciją (medžiaga šiam leidiniui rinkta 1950–1971 m).

Vienas iš straipsnio autorės tirtųjų vakarų aukštaičių šiauliškių punktų LKA Nr. 73 buvo unikalus gatvinio režinio tipo Dargaičių kaimas, rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėtas 1620 m. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės (trumpinama – LDK) laikais Dargaičiai priklausė Šiaulių ekonomijai, o nuo 1791 m. – Šiaulių valsčiui. Nuo 1897 m. Dargaičiai buvo pavaldūs Gruzdžių valsčiaus Piktuižių seniūnijai, mat ten, septyni kilometrai į šiaurės vakarus nuo Gruzdžių, buvo dvaras, vėliau įkurtas *kolchozas*. Nuo 1919 m. Dargaičiai priklausė Šiaulių apskrities Saveikių seniūnijai (Saveikiai kaip seniūnijos centras gyvavo nuo 1919 iki 1945 m. Saveikiai nuo Dargaičių nutolę 2,3 km, o nuo Piktuižių – 3,3 km). Pagal 1923 m. surašymo duomenis Dargaičiuose buvo 43 ūkiai ir gyveno 211 gyventojų. Nuo 1950 m. Dargaičiai priklausė Šiaulių apskrities Gruzdžių apylinkei. 1953–1991 m. Dargaičių kaimo žemės priklausė Gruzdžių žemės ūkio technikumui. 1959 m. surašymo duomenimis kaime gyveno 142 gyventojai. Vėliau gyventojų skaičius mažėjo: 1970 m. – 121, 1979 m. – 83, 1989 m. – 62. 2001 m. Dargaičiuose gyveno 46 gyventojai, o 2011 m. surašymo duomenimis – 51 gyventojas (pastaraisiais metais, respondentų teigimu, į Dargaičius keliasi aplinkinių Šiaulių miesto ir Gruzdžių gyventojai). Dargaičiai, kurių režinė kaimo išplanavimo struktūra iki šiol yra išlaikyta, paskelbti etnografiniu kaimu.

Etnografiniame Dargaičių kaime, nutolusiame nuo Šiaulių 25 kilometrus, yra poilsivietė „Pelėdynė“, organizuojamos ekskursijos, tradicinių kaimo valgių degustavimas, vaikščiojimas su kojūkais bei pasivažinėjimas vasaros slidėmis. Užtvenkto Mūšos intako Kūros tvenkinyje organizuojama žvejyba, važinėjama arkliu kinkytu vežimu, lankomas valstybės saugomas objektas – Kulnio ažuolas ir švenčiamos tradicinės šventės – Jurginės (pirmąjį savaitgalį po balandžio 23 d.) ir Tradicinė senųjų amatų šventė (pirmąjį rugpjūčio savaitgalį, paprastai sekmadienį).

TIRIAMOJI MEDŽIAGA, TYRIMO TIKSLAS, UŽDAVINIAI, TIRIAMIEJI METODAI

2013 m. lauko ekspedicijos metu LKA punkte Nr. 73 apklausti 5 vyriausiosios kartos vietiniai Dargaičių kaimo respondentai: 3 moterys (R 2 (1923), R 3 (1947), R 5 (1953) ir 2 vyrai (R 1 (1926), R 4 (1951)). Vyriausiajam respondentui 2013 m. buvo per 90, o jauniausiam – per 60 metų. Respondentai R 1 ir R 2 buvo mokęsi pradžios mokyklose: R 1 Šakynos pradžios mokykloje baigė 3 klases, o R 2 – 4-ias Gruzdžių pradžios mokyklos klases. R 3, R 4 ir R 5 buvo baigę vidurines mokyklas: R 3 ir R 5 – Gruzdžių vidurinę, o R 4 – Mindaugių (Joniškių r.) vidurinę mokyklas. R 4 baigė studijas Joniškėlio žemės ūkio technikumė, o R 5 – Gruzdžių žemės ūkio technikumė.

Apklaustų respondentų kalbinių įrašų trukmė – daugiau nei dešimt valandų tarminio teksto įvairiomis temomis. Pagrindinės iš jų – prisiminimai apie buvusį kaimą; apie įvairius ūkio darbus; apie istorines pervartas: karą, okupacijas, tremtis, pasipriešinimo kovas, tarnystę sovietų kariuomenėje, *kolchozų* kūrimąsi; ligas ir gydytojus; religines šventes; pasikeitusį ūkininkavimo būdą; emigraciją; vietos bendruomenės nesutarimus; kasdienius namų apyvokos darbus; apie darbus miške ir pan.

Respondentai straipsnio autorę, t. y. sveltimąjį, priėmė įvairiai: R 1 – kaip pašnekovą, su kuriuo reikia palaikyti atskirtį (vėliau, po kokio pusvalandžio, kai straipsnio autorė papasakojo savo ir tėvų gyvenimo istoriją, ta nuostata buvo pamiršta), kaip klausytoją, kuriam reikia kalbėti pasididžiuojant (ypač pasakojant apie savo vaikaičius), arba kaip aiškintoją, mokytoją, kuriam reikia perteikti savo gyvenimo patirtį, kartais prasiveržiančią ir emociniu pasakojimu (lyginant praeities ir dabarties gyvenimo realijas). Su R 2 bendrauta labai natūraliai, nejaučiant jokios atskirties, dėl to R 1 dažnai pertraukdavo R 2, tarsi žemindamas ir neleisdamas R 2 pasakoti. Respondentas R 3 gana ilgai kalbintas. Iš pradžių atsakinėta tik į klausimus, bet (beveik po valandos) leistas į natūralų pasakojimą, palaikomą straipsnio autorės. Su R 4 ir R 5 kalbėtasi labai natūraliai,

be jokios išankstinės nuostatos, kartais kiek emociškai, kelti net kalbiniai klausimai, kuriuos patys R 4 ir R 5 mėgino aiškinti, pagrįsdami gyvenimiškais kalbos vartojimo pavyzdžiais ir savo kalbiniais pastebėjimais. Ryškesnio emocinio kalbos fono respondentų pasakojimuose straipsnio autorė nepastebėjo.

Straipsnio tikslas – pristatyti LKA punkto Nr. 73 savitą (lokalųjį) kalbos reiškinį, susiformavusį tarmių kontaktų pagrindu ir išsilaikiusį aktyvioje vartosenoje daugiau nei 90 metų.

Uždaviniai: a) iššifruoti tarminius tekstus, b) atlikti pirminę iššifruotų tekstų kalbinę analizę, c) tarminius faktus palyginti su 1950–1965 m. Šiaulių ir Kuršėnų apylinkėse organizuotų ekspedicijų medžiaga, paskelbta mokslo tiriamuosiuose leidiniuose ir disertacijose; d) išnagrinėti savitą lokalųjį reiškinį – emfatinės dalelytės *-agei* (*-agė*, *-agi*) vartojimo atvejus; e) apibendrinti gautus rezultatus ir pateikti šio kalbinio reiškinio prognozes.

Tiriamasis objektas – unikalaus iki šių dienų išlikusio gatvinio režinio tipo Dargaičių kaimo (Gruzdžių sen., Šiaulių r.) vietinių gyventojų tarmės įrašai (daugiau nei dešimt valandų teksto, saugomo LKI Tarmių archyve) ir vietinių respondentų pavartotos daugiau nei 280 formų su dalelyčių samplaika *-agei* ir jos variantais *-agė*, *-agi*.

Straipsnyje remiamasi tarminių įrašų tekstų analizės, kalbinių reiškinų lyginamuoju, skaičiavimo metodais ir kalbinėmis prognozėmis.

VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ ŠIAULIŠKIŲ (VAŠ) IR ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ TELŠIŠKIŲ (ŠŽT) BEI PIETŲ ŽEMAIČIŲ VARNIŠKIŲ (PŽV) TARMINIŲ YPATYBIŲ ATSPINDŽIAI LKA PUNKTE NR. 73

Dargaičiai priklauso VAŠ patarnei, kuri kalbininkų laikyta pereinamąją tar-
me tarp vakarų ir rytų dialektų (Zinkevičius 1994: 39; Lktch 2004: 60; Vaš 2007:
25). Dargaičių kalbiniame punkte vyrauja skiriamosios šiauliškių ypatybės: a)
išlaikyti dvigarsiai *an*, *am*, *en*, *em* (*braņgi*, *samdī-dava*, *pagrāndu.*, *su angliū.ms* (su
anglimis), *gyvėntojei*, bet *piņkólikto* (penkiolikto); b) nosinėmis *q*, *ę* žymimi gar-
sai taip pat išlaikomi (*akuū.ka.* (akoliuką), *mažú.te.* (mažutę), *plecū.ka.* (pleciu-
ką), *tařba.* (terbą), bet ne visada nuosekliai (nes veiksmožodžio veikiamosios
rūšies būtojo kartinio laiko dalyvių formose nosinis *ę* virsta *į*, plg.: *atėji.* (atė-
ję), *nusipiřki.* (nusipirkę), *nuvėži.* (nuvežę), *kā.si.* (kasę)); c) nuosekliausiai išlai-
komas atitrauktas iš galūnės kirtis (*par_ miškūs* (per miškūs), *māmàs* (mamōs)
(Zinkevičius 1994: 36–39; Lktch 2004: 60–61; Vaš 2007: 25–28). Balsiai *a* ir *e*

žodžio šaknyse yra vartojami pramaišiu, pvz.: *ãpušes* (epušes) (R 2), *ẽšmenis* (ašmenys) (R 2), *su_ãlẽktrã* (su elektra) (R 3).

Respondentų R 1, R 2 ir R 3 (rečiau R 5) diskurse pastebimas sutrumpintų žodžių formų *gẽlžies* (R 1), *gẽlžĩnus* (R 2) *ẽže / kur_ãkmaĩ nudẽta* (akmenys) (R 1) vartojimas. Itin ryškus Dargaičių tekstuose priebalsių *k, l, n, v, ž* minkštinimas, pvz.: *ķrãutis* (R 1, R 2), *ķĩlõf* (rankas) (R 1, R 5), *daiñũõf* (R 2), *señũ.ke* (R 3), *señũ.kai* (R 5), *akmĩnũ.kai* (R 5), *tevũkai* (R 1, R 2, R 3), *žũũũ. ĩr çẽ daũg* (R 1), *mažũ.tis* (R 5). Pastebėtas pietiniams VAŠ būdingesnis priebalsio *r* kietinimo atvejis prieš dvibalsį *ei*, plg.: *grãĩt* (R 2). Respondentai R 1 ir R 2 priebalsių sandūrose arba žodžio, prasidedančio balsiu, pradžioje įterpdavo priebalsius *j, v*, plg.: *nuvẽje* (R 1), *nebẽjemi* (R 2), *jĩ.magei* (ima) (R 1). Tie patys respondentai pavartodavo skirtingas vardyno priesagas: vienu atveju pasakydavo aukštaitiškas formas su priesaga *-yčia* (mergautinės pavardės), kitu atveju – žemaitiškas formas su *-atis* (moteriškos ir vyriškos pavardės), plg.: *Bajelyčia* (Bajelytė) (R 1), *Lukyčia* (Lukytė arba Lukaitė) (R 2), bet *Bajãla* (Bajelytė) (R 1), *su tuo Baltramãciu* (Baltramaitis) (R 2).

Tarminiuose Dargaičių įrašuose yra skirtingo kamieno (lyginant su bk) vardažodžių, pvz.: *tãrdytojis* (tardytojas) (R 1), *siuvẽjis* (siuvėjas) (R 2), *põperis, põperi*. (popierius) (R 2), *popereĩs* (R 3), *mẽgẽjis* (mėgėjas) (R 3), *gydytojus* (R 5), *mõkytojus* (R 2), *leñgvu* (lengvus) (R 2). Kai kurių vardažodžių formos rodo, kad daugiskaita linksniuojama pagal kito kamieno paradigmą, plg.: *ãlũciaus* (R 2), *sũnai* (R 2), *pĩetai* (R 2, R 3). Kamienų mišimas, būdingas ne tik VAŠ, bet ir žemaičiams (ŠŽT ir PŽV), pastebimas veiksmožodžių paradigminėse formose, plg.: *gãliam, gãliat* (galim(e), galit(e)) (R 3), *lẽide* (leido) (R 1), *sẽdžiam, sẽdž* (sėdim(e), sėd(i)) (R 2, R 5), *sudẽkiam* (sudėkim) (R 2), *tũriam* (turim) (R 3), *nebetũriam* (nebeturim) (R 2), *tũriat* (turit(e)) (R 1), *žĩũriam* (žiūrim(e)) (R 3). Respondentų (VAŠ) pavartota viena kita atematinė forma, taip pat vartojama ŠŽT ir PŽV plote, plg.: *acigẽrsme, atẽisme* (R 2), *lẽksme* (R 3), *pĩrksme* (R 3), *paliẽkt* (palieka) (R 2), *skaũst* (skauda) (R 2).

Šifruotuose tekstuose pastebėta skirtingų (nuo bk) vardažodžių giminės formų (*bĩržis* (biržė) (R 2), *be_çũkra gẽrĩ; çũkra* (cukrus) (R 3), *saldãines* (duod) (saldainius) (R 2)) ir dviskaita (*dũ mètũ* (R 1, R 2)).

Šlekiavimo atvejais laikytinos žodžių *mẽdze* (medžio) (R 2), *mĩskas, mĩskẽlis* (miškas, miškelis) (R 2), *sãkau* (sakau) (R 1, R 2), *siẽns* (šienas) (R 1), *spĩtolẽ* (špitolė) (R 2), *pãrsvietẽ* (peršvietė) (R 1) formos. Pavartotos ir kelios veiksmožodžio tolimosios asimiliacijos formos, plg.: *pašĩžẽt* (R 3), *pašĩžẽje* (R 1), *pašĩšẽrk* (R 2), *nešũšĩnekẽsi* (R 2).

Dargaičių kalbiniame punkte užfiksuotas priebalsių *d(ž)* ir *g, d* ir *t* pakaitinis vartojimas, mišimas, pvz.: **dĩlỹs* (pavardė Gylys) (R 1), *žũr_ẽmegei* (nudžiūvę medžiai) (R 1), *drĩngẽlẽm* (trinkelėm) [išsklos kiemą] (R 3).

Minėtina, kad respondentai dažniau vartojo dūrinius, sudarytus be jungiamojo balsio, būdingus VAŠ šiauriniam plotui, pvz.: *lĩmpėlei* (R 2), *lĩnplu.kĩz* (R 2), *medžkirtỹs* (R 1), *pópermaĩkei* (R 2), *šienpjũtis* (R 2), *špařmedžeĩ* (R 2), (ant) *viensėdžũ*. (R 2) (plg. Jšpt 2001: 50–51). Tarminiuose tekstuose atsispindi įvairi vaizdinga leksika, pvz.: *vadí_dava bádgribeĩ / didėsnĩ / usikabĩnĩ an_pėčėaus / tĩsi ta_grėbli*. *pa(r)_rugiėnas* (R 1), *dũonos su_saulógražeĩs* (saulėgražomis) [nusiperki] (R 2), *ā-psnuki*. *uždėje* (deguonies aparatas) (R 2), *pársšvieta*. [darė] (rentgeno nuotrauka) (R 2), *gi.veñĩmũks* (sodyba) (R 1), (iš) *plũ.skės* (pliauskos) (R 2), *rātinis* (verpimo ratelis) (R 2), *susižaidāva* (susidarė žaizda) (R 3).

Sintaksinė tarminio teksto struktūra atspindi VAŠ būdingą dvejetainio kilmininko formų vartojimą (*gĩminũ*. *gĩminės* (R 3)); posesyvumo raišką (*Māmàs trỹz brólei bú.va* (R 1)); prielinksnio *par* su *vns. ar dgs. kilmininko linksniu* vartojimą vietai ar laiko trukmei nusakyti (*par_vĩa*. *káima*. *viėns arklėlis* (visame kaimė) (R 2), *usikabĩnĩ tarbėle*. / *ir_eĩnĩ par_žmónes* (R 1), *par_diėna bent_kėli atėidava ūbagai* (R 1), *par_pā.ra*. *i_mi.re* (R 3)); prielinksnio *pro* su *vns. kilmininko linksniu* junginį vietoj prielinksnio *apie* (*a(š)_šnėkũ pro_*kulĩni*. (R 2); priduriamųjų konstrukcijų vartojimą (*sulėide stĩpřũs vaĩstũs / i_gātāũs* (R 2)).

Nors Dargaičių tarminiuose įrašuose vyrauja VAŠ patarmės ypatybės, pastebima ir tarmių sąveikos reiškinių, jų savito vartojimo atvejų. Iš fonetinių ypatybių minėtinas išlaikytas nesuskardėjęs priebalsis *t*, pvz.: *baĩkštes* (baigščios) [apie stirnas] (R 2), *šėpetei* (šepečiai) (R 2) (Lktch 2004: 198, 225, 240). Dažnos žemaičiuose vartojamos *dgs. įnagininko* linksnio formos, aptinkamos ir VAŠ, plg.: *abžėlušum kójum* (apžėlusiomis kojomis) [apie gaidį] (R 2), *su_bũlĩbum* (su bulvėmis) (R 2), *jũostum* (juostomis) (R 2), *formũkum* (formiukėmis) (R 2), *kārũum* (karvėmis) (R 1), *kėlĩnum* (kelnėmis) [apie gaidį] (R 2), *rankėlum* (rankelemis) (R 2), *mergičkum* (mergičkomis) (R 2), *su_piktžolũum* (piktžolėmis) (R 2) (Lktch 2004: 227; Jonaitytė 1962: 10).

Šifruotuose Dargaičių šnektos tekstuose pastebėtas reiškinytis, kai sangrąža kartais nukeliama į žodžio galą: *neskĩrsis* (R 2), *nebežėnijos* (R 1), *neberašauš* (R 1), *laĩkos* [karvė] (R 2), *ne-auginas* (R 2), *nebesodinās* (R 3).

Žemaičiuose (ŠŽT ir PŽV) aptinkamos vardažodžių įvardžiuotinės formos, kurių yra ir Dargaičių tekstuose, plg.: *ašai* (R 3), *jiñ* (R 3), *su_jāje* (R 1, R 2), *gerėjejei* (R 2), *sėnajei*, *senóji* (R 3), *stambėjejei* (R 2), *stĩ.pre.je*. [kemiją] (stipriąją chemiją) (R 3).

Pasakodami respondentai yra pavartoję ir perficientyvines formas, plg.: *reĩk ráuĩ žė-mė*. [agurkus] (R 3), *tik_naktĩnũ(ž) žė-mė / tuõs_jau nuvil'ka* (R 5) (Girdenis 2000: 307–314).

Apžvelgus Dargaičių šnektos įrašų tarmines ypatybes matyti, kad VAŠ paribje esama nemažai tarmių sąveikos atspindžių.

IŠSKIRTINIAI TARMIŲ KONTAKTŲ REIŠKINIAI: DALEYTĖS IR JŲ VAIDMUO ŠNEKTOS SISTEMOJE

Dialektologai XX a. 6–7 dešimtmečiuose yra pastebėję, kad atskirose žemaičių ir VAŠ vietose žodžio gale vartojama priaugusi dalelytė *-ai* (Elena Grinaveckienė ją vadina postpozicija) ir ji pridedama prie trumpinamos esamojo ar būtojo kartinio laiko veiksmažodžių 3-iojo asmens formos¹. Gramatikai pažymi, kad dalelytės, būdamos neapibrėžtos reikšmės žodžiai, gali priaugti prie atskiro žodžio ir žymėti dėmenų reikšminius, modalinius bei ekspresinius atspalvius (LKG II 543, 568)². Funkcinės gramatikos požiūriu dalelytės kalboje leksinį krūvį perkelia kitiems žodžiams ir įvairiai juos modifikuoja, pabrėžia, emociškai nuspalvina (žr. Valeckienė 1998:188). Aldona Jonaitytė disertacijoje *Šakynos tarmė* yra paminėjusi, kad *-ai* seniau galėjo turėti sustiprinamąją, pabrėžiamąją reikšmę, kuri vėliau išblanko (Jonaitytė 1962: 431). Dialektologė mini ir dalelytę *gi*, turinčią stiprinamąją pabrėžiamąją reikšmę, kuri tiriamoje tarmėje gali būti išplečiama arba „afiksu o ir sudaro dalelytę *ogi*“, arba „afiksu a / agi/“ (Jonaitytė 1962: 437–438).

Apie minėtose PŽR, PŽK, VAŠ vietose dialektologų pastebėtas veiksmažodžio esamojo ir būtojo dažninio laiko nekaitomas formas su *-ai* (sangrąžinė *-aitis*) mokslinėje literatūroje rašyta XX a. 7-ame dešimtmetyje (Grinaveckienė 1960: 198; 1962: 164)³. Tik žemaičiams tokias formas priskiria LKG ir įvardija

---

¹ Grinaveckienės teigimu, *-ai* pridedama prie veiksmažodžių pietų žemaičių raseiniųškių (PŽR) plote apie Kelmę, ir Kelmės r. apie Kušleikius, Tytuvėnėlius ir Kubilius, net šiaurės žemaičių kretingiškių (ŠŽK) plote apie Kretinę. Tokį pat reiškinį kalbininkė pastebėjo ir VAŠ Šiaulių r. apie Pakapę, Šakyną, Bridus, Valdomus (Gruzdžių seniūnija), Lūpaičius (Meškuičių seniūnija), Narušaičius (dabar Norušaičiai), Kirbaičius (buvęs kaimas Kairių seniūnijoje) ir Žagarę, Joniškio r.

² Apie dalelytes rašoma: „Dalelytės yra labai nekonkrečios, neapibrėžtos reikšmės žodžiai“ (LKG II 543). „Pati būdingiausia ir vien žodžio reikšmingumui pabrėžti dažniausiai vartojama yra dalelytė *gi*. Ji gali sakinyje eiti atskiru žodeliu ir gali būti priaugusi prie kito žodžio“ (LKG II 568). „Dalelytė gali žymėti dėmenų reikšminius, modalinius bei ekspresinius atspalvius. Dalelytės tarsi ne pačios disponuoja savo leksiniu krūviu, o perkelia jį kitiems žodžiams, juos įvairiai modifikudamos, pabrėždamos, emociškai juos nuspalvindamos (laisvai cituota)“ (Valeckienė 1998: 188).

³ „Pateikiamoji Kušleikių, Tytuvėnėlių ir Kubilių punktų tarminė medžiaga praplečia *a-kamienių* esamojo laiko III-ojo asmens veiksmažodžių galūnės *-ai* (jis *eīnai*, *gāunai*, *nēšai* ~ jis *eīna*, *gāuna*, *nēša* ir pan.) vartojimo ribas“ (Grinaveckienė 1960: 198).

„Priesaga *-davai* (sangrąžinė *-davaisis*) greičiausiai sudaro būtojo dažninio laiko priesaga *-dav-* ir postpozicija *-ai* (*-aisis*). Tokia sudurtinė nekaitoma priesaga, kaip iš pavyzdžių matyti, dedama

-ai kaip emfatinę dalelytę (LKG II 132)⁴. Vytautas Vitkauskas reiškinių vadina garsų keitimu dėl analogijos (Vitkauskas 2001: 15).⁵

Dargaičių įrašai rodo, kad būtojo dažninio laiko 3-iojo asmens formos, kurios turėtų baigtis -(dav)o, turi -ai, tebevartojamą iki šiol, pgl.: *aĩdavai* ‘aidavo’ (R 3), (ati-) *dũodavai* ‘(ati-)duodavo’ (R 1, R 2), *džĩaudavai* ‘džiaudavo’ (R 2), (par-) *eĩdavai* ‘(par-)eidavo’ (R 1, R 3), (nebe-) *galėdavai* ‘(nebe-)galėdavo’ (R 2), *gãudavai* ‘gaudavo’ (R 2), *gerbdavai* ‘gerbdavo’ (senus žmones) (R 1), (atsi-) *nėždavai* ‘(atsi-)nešdavo’ (R 2), *sėdėdavai* ‘sėdėdavo’ (R 2), *šuvinėdavai* ‘siuvinėdavo’ (R 2), *turėdavai* ‘turėdavo’ (R 2), (iš-) *varýdavai* ‘(iš-)varydavo’ (R 2), *važinėdavai* ‘važinėdavo’ (R 5), *vėždavai* ‘veždavo’ (R 2). Pastebimas polinkis -ai trumpinti ir išmesti balsį a. Apie galūnių trumpinimą artimoje Šakynos šnektoje yra rašiusi Aldona Jonaitytė⁶. Gali būti, kad dėl tos priežasties respondentai pavartojo formas su balsiu -i arba įtemptu, panašiu į balsį -ė, pvz.: *gãudaõĩ* ‘gaudavai = gaudavo’ (R 2), *laikýdaõĩ* ‘laikydavai = laikydavo’ (R 2), *ateĩdaõė* ‘ateidavai = ateidavo’ (R 5). Matyt, tai galimas idiolektinis kalbos reiškinys⁷.

---

prie visų būtojo dažninio laiko vienaskaitos ir daugiskaitos asmenų. Nurodytame plote postpozicija -ai gali būti pridėjama ir prie būtojo kartinio laiko kamieno [...] (Bridai). Gretimose žemaičių (Kelmės r.) ir kitose šiaurės vakarų aukštaičių tarmėse (pietinė Šiaulių rajono dalis) postpozicija -ai dažnai pridėjama prie visų esamojo laiko kamienų, pvz.: (Pakapė, Šiaulių r., Nr. 196, tyrė D. Skurkaitė) *gĩestai* ‘gieda’, *išbĩrñai* ‘išbyra’, *nenũorai* ‘nenori’, *pãkelai* ‘pakelia’, *sũrišai* ‘suriša’, *stũovai* ‘stovi’, *tũrai* ‘turi’ (Grinaveckienė 1962: 164).

⁴ „Kai kuriose žemaičių vietose pirmosios paradigmos veiksmazodžių trečiojo asmens formos turi savotišką galūnę, tiksliau sakant, emfatinę dalelytę -ai, pvz.: *bũnai*, *dirbai*, *džiũnai*, *eĩnai*, *gĩestai*, *griũnai*, *lỹnai*, *piũnai*, *pũnai*, *rỹnai* Klm, *eĩtai*, *ỹrai* Krtn“ (LKG II 132).

⁵ „Juk apie Šakyną, Skáistgirį, Žagarę įsivestas dvibalsis ai vietoj buvusio a sangrąžinių veiksmazodžių tiesioginės nuosakos esamojo laiko ir būsimojo laiko 3-iajame asmenyje: *dũodais*, *nėšais*, *nėšėis*, *mėšėis* [...]. Čia yra ne fonetinis dėsnis, bet tam tikras garsų keitimas dėl analogijos, kokio panašumo [...]; ilgos galūnės a, e aukštaičių buvo suprastos kaip jiems išrodantis suvienbalsintas dvibalsis (-ai, -ei)“ (Vitkauskas 2001: 15).

⁶ Galūnių trumpinimas „prasidėjo apie XV–XVI a.“ (Jonaitytė 160: 158). „Palyginus gretimas tarmes, atrodo, kad Šakynos tarmės galūnių trumpinimas yra žemaičių tarmių įtakos rezultatas“ (Jonaitytė 1960: 159). „[...] galūnių trumpinimo banga, bent jau Šakynos tarmės atžvilgiu, ėjo iš vakarų į rytus“ (Jonaitytė 1960: 159).

⁷ Panašias veiksmazodžio būtojo dažninio formas su -i straipsnio autorė girdėdavo (ir tebegirdi) tetų (Anicetos Rakickienės (Švambarytės) (1929 m.) ir Izolinos Barboros Švambarytės (1935 m.), gimusių ir užaugusių buvusiame Dausiškių kaime (6–7 km. į vakarus nuo Meškuičių, Šiaulių r.) kalboje. Tokias formas, tik su -ai, Rita Urnėžiūtė yra girdėjusi ir įrašiusi Lydėkiuose 1998–1999 m. (Joniškio r. (apie 12 km. nuo Meškuičių)). Reiškiny, manytina, plito į šiaurę ir šiaurės rytus.

Beje, Grinaveckienės yra pastebėta, kad „šiaurės vakarų aukštaičių tarmėje apie Šakyną ir Žagarę postpozicija *-ai* gali būti pridėdama prie visų kaitomų ir nekaitomų kalbos dalių“ (Grinaveckienė 1962: 164).

Tokie dalelyčių vartojimo atvejai kalbininkų laikyti kalbos paribiu, apie juos užsiminta, bet jie nelabai vertinti⁸.

LOKALUSIS KALBINIS REIŠKINYS: DALELYČIŲ *-AI* IR *-GI* SAUGA

Dargaičių šnektos įrašuose, kaip ir visame VAŠ plote, *-a* ir *-i* kamienų veiksmoždių esamojo laiko trečiasis asmuo vartojamas sutrumpėjęs (*eĩn*, *važuoj*, *nėš*), *-o* kamieno turi galūnę *-a* (*dāra*, *sāka*, *rāša*). Respondentai pavartojo ir vieną veiksmoždžio *sirgti* esamojo laiko 3-iojo asmens formą su dalelyte *-ai*, nors VAŠ tikėtumės trumposios *serg* arba *serga* (bk), plg.: *kaimi.ųka lābaĩ suųkei seųgai* (R 3). Manyti, jog tai atsitiktinė, pavienė forma neleidžia kitos veiksmoždžio esamojo laiko trečiojo asmens formos, vartojamos ne tik su *-ai*, bet galinčios prisijungti dar ir postpozicinę dalelytę *-gi*⁹.

Jonaitytė jau 1962 m. yra pastebėjusi, kad Šakynos tarmėje „*agi* visada būna enklitinė“, jos „stiprinamoji reikšmė yra labai susilpnėjusi, virtusi lyg ir savotišku ritminiu sakinio elementu“, pvz.: *ōška papjāuta gūl_agi* (Darg.), *tōks tē-sō-džūs: kēli givān_agi* (Darg.), *šnē-k_agi*, *ka_dā dāuġau būva acitikimu* (Darg.), *dāba ġrō-ōuos vāndens – prigērfi gāl_agi* (Škn.) (Jonaitytė 1962: 438).

Kalbininkės pastebėta, kad „Tose pat vietose, kur sakoma *agi*, kartais vietoj jos ta pačia reikšme pasakoma ir neaiškios darybos dalelytė *agei*, pvz.: *brēkšt_agei*, *tai_vākars tē-mst* (Darg.); *skāust_agei kaip_skaudėjus i_tiek* (Škn.)“ (Jonaitytė 1962: 438).

Vadinasi, prieš daugiau nei penkiasdešimt metų šis reiškinyš gyvavo Gruzdžių–Šakynos apylinkėse, apie 15–20 km. spinduliu (nuo Gruzdžių iki Šakynos yra 12 km., iki sienos su Latvija – 15 km).

Neatmestina mintis, kad dalelytė *-agei* galėjo susidaryti kaip trumpinys iš *a(r) girdi*, *a(r) girdėjai*. Tokią mintį perša literatūra, tiksliau, mokytojos ir rašytojos Stasės Jasiūnaitės, gimusios 1912 m. Joniškyje, mirusios 1986 m. ir palaidotos Kulautuvoje, kūrinys *Gyvenimo apysaka*, kuriame VAŠ tarminės leksikos

⁸ Autorė pasirinko LKG nuostatą *-ai* laikyti *emfatine* dalelyte, bet neatmetė ir Valeckienės termino *monifikuojamoji* dalelytė. Dargaičių šnektos įrašai ir respondentų vartota veiksmoždžio kaitybės paradigma leistų manyti, kad dalelyčių sauga *-agei* emfatinę funkciją atlieka kartu su modifikacine.

⁹ Plg. *negi*, *argi*. Plačiau apie postpozicines dalelytes, jų saugas žr. Valeckienė 1998: 190.

ir tarminių formų labai daug. Knygoje gausu ir tokių pavyzdžių: *Ačiū, a girdėjai, kad atvedei* (97), *Turiu, a girdėjai, krekėnos primelžus* (98), *Išsipilk, a girdėjai, pienelį* (118), *Kaip judu, a girdėjai, ir drįstat su kunigu!* (117), *Nukorė, a girdėjai, savo kačergas nuo stalo ir sėdi* (120), *Nespėsi jai nė užduot, a girdėjai* (122), *Buvau užėjus, a girdėjai, pas Mikšienę* (129), *Tai kiek metų, a girdėjai, turi?* (132), *Ruoškitės, a girdėjai, eit* (132).

Vis dėlto, autorės manymu, tai greičiausiai dalelyčių *ai* ir *gi* sąauga *-a(i)gi*, kuri galėjo išvirsti į *-agei*, *-agė*. Dargaičiuose *-agei* vartojama dažniausiai prie esamojo laiko veiksmažodžio trečiojo asmens formų, kurios VAŠ plote trumpinamos¹⁰. Tarminiuose tekstuose pastebėta, kad minėta dalelytė *-agei* gali būti vartojama prie sutrumpėjusios veiksmažodžio bendraties, kartais pasakoma kartu su bendratimi be pauzės, bet dažniausiai tarp bendraties ir dalelytės esama trumpa pauzė, pvz.: *su-eĩn_agei vaikai pašókf_agei* (R 1), [vanduo] *ižgráuze gátve. / pravažúoĩ_agei negá.ĩ* (R 3), *jæu_pradėje tikri_fagei tas_pāšalpas* (R 3).

Emfatinė dalelytė *-agei* vartojama prie veiksmažodžio esamojo laiko 3-iojo asmens kamiengalio, besibaigiančio įvairiais priebalsiais, pvz.: vietoj VAŠ *bėg, dirb, duod, gyven* ir pan., sakoma *bėgagei* (R 3), *dírbagei* (R 1, R 2, R 3), *dúodagei* (R 1, R 2), *gyvėnagei* (R 3), *jiņagei* (R 1), *juņtagei* (R 1), *mėkstagei* (R 3), *rišagei* (R 1), *sėjagei* (R 2), *stóvagei* (R 2), *šnėkagei* (R 2), *švičėagei* (R 1), *tú.fagei* (R 1, R 3), *veřpagei* (R 2), *vėžagei* (R 1).

Respondentų kalboje minėta dalelyčių sąauga ne visada tariama neatsiejamai nuo veiksmažodžio kamieno, yra tarsi suaugusi su žodžiu. Kartais po veiksmažodžio kamieno, prieš *-agei*, girdima ilgesnė ar trumpesnė pauzė, pvz.: *āř_agei* (R 2), *dír_b_agei* (R 1, R 2), *su-eĩn_agei* (R 1), *kĩš_agei* (R 2), *nėles_agei* (R 2). Pauzė girdima tuomet, kai veiksmažodis yra daugiau nei dviejų skiemenų (daugiaskiemenis) arba kai kamiengalis turi sunkiau ištariamas priebalsių samplaikas *dž, nt, st*, ir tarti visą formą darosi keblu, reikia atsikvėpti, plg.: *(pa)dír_b_agei* (R 2), *(nebe)gāĩ_agei* (R 3), *mokytojáj_agei* (R 2), *(iš)nýkst_agei* (R 2), *sédžĩ_agei* (R 2), *(ap)sodín_agei* (R 1), *(ne)supraņt_agei* (R 1).

Dalelyčių sąauga to paties ar kito respondento pasakojime įvairuoja ir gali išvirsti į *-agė* (rečiau) arba *-agi* (kur kas dažniau). Tokia kaita pastebėta respondentų R 3 (ryškiau) ir R 4 kalboje ir gali būti idiolektinis reiškinys. Minėtos dalelytės vartojamos kartu su veiksmažodžiais, pvz.: *(iš)áugagi* (R 3), *bėgagi* (R 4), *dėdagi* (R 3), *dírbagi* (R 3), *dúodagi* (R 3), *gamínagė* (R 1), [naũji žmō.ni.s] *ĩ.ragi* (R 3), *(pa)kelájagi* (R 3), *keņčagi* (R 3), *(pa)kvičėagi* (R 3), *(nusi)nešagi* (R 3), *nuomójagi* (R 1), *(su)organizúojagi* (R 3), *pāsakojagi* (R 3), *(nu)pelójagi* (R 3), *rūpagi* (R 3), *(su)skaičúojagi* (R 3), *smírdžagi* (R 3), *stójagi* (R 3), *(pri)važúojagi* (R 3).

¹⁰ Senesnė forma, tikėtina, **-ogei*. Plg. LKŽ pateikta dalelytė *jogei*, žinoma iš rašytinių raštų.

Dalelytė *-agi*, kaip ir *-agei*, respondento R 3 pasakoma ir skyrium su veiksmožodžiu, pvz.: (*par*)*dúod_agi* (R 3), (*neiš*)*léidž_agi* (R 3), *pá.ded_agi* (R 3), (*nu*)*pāsakoj_agi* (R 3), (*su*)*naudój_agi* (R 3), *zírž_agi* (R 3).

Tarminiuose Dargaičių kaimo šnektos tekstuose aptiktos ne tik veiksmožodžio esamojo laiko 3 asmens, bet ir 1 asmens formos su dalelytėmis *-agei*, *-agi*, pvz.: *rí.ta / sáule nèték / je_u_àš dainúoju_agei laúkè* (R 2), *pàtì susiskáldau_agi / kièk_jau reĩk tu._má.lku.* (R 3), *àš tai_leñdù_agei / mán sarmàtà / nē_č_e_kõ_ródiñ* (R 3).

Pastebėtos ir kelios veiksmožodžio būtojo kartinio laiko formos su dalelyte *-agei*, pasakoma po pauzės, pvz.: *tík pà-eme / spūršì iš_kièma / ir_ìšlèke_agei* (R 2), *i_suléide_agei* [vaistus] (R 2).

Tekstuose yra ir labai įdomi liepiamosios nuosakos forma, kai dalelytė *-agė* vartojama žodžio viduryje, prieš liepiamosios nuosakos 2 asmens priesagą *-k*, pvz.: *ž_u.ragék / čè mātos* (R 2).

Galima būtų manyti, kad respondentų kalboje (idialekte) dalelyčių samplaika, vartota prie veiksmožodžio, atliko savotišką kaitymo paradigmos išlyginamąją funkciją, gal VAŠ linkusios trumpėti galūnės uždarai kalbinei bendruomenei rodėsi ne visada tinkamos minčiai išsakyti, todėl galimos pakoreguoti.

Jonaitytės pastebėta neaiškios darybos dalelytė *-agei* per daugiau nei penkiasdešimt metų (nuo 1960-ųjų) Dargaičiuose įsigalėjo, o *-agi* ir *-agė* vartojimas prie veiksmožodžių sumenko.

Verta prisiminti aukščiau cituotą Grinaveckienės pastebėjimą apie dalelytės *-ai* vartojimą prie kaitomų ir nekaitomų kalbos dalių. Dargaičių punkto tarminiuose tekstuose pasitaiko dalelytės *-agei* vartojimo su kaitomomis kalbos dalimis, pavyzdžiui, būdvardžiu ir įvardžiu, atvejų, pgl.: *gèragei žmōni.s* (geri žmonės) (R 2); *o_ *dārgaičiuose / tik_mú-su._agei / víena kārve* (R 1)¹¹. Respondentai dalelytę *-agei* vartoja ir surieveksmiu, net kitomis *da*, *tikt* dalelytėmis, pvz.: *kaip_agei tu_búrsi lúdininku?* (R 2), *kai_kæũla da_paršúojés / anà pri.gul_da_agei* [paršiukus] (R 2), *señæũ dā / dā_agei nebú.dava gèlžiès* (R 2), *tiktagei tuos_vaikùs nebeskaũdi.f* [elgiasi taip, kad vaikų neskaudintų] (R 3).

Tokių pavyzdžių aptinkame ir minėtame Jasiūnaitės kūrinyje, pgl.: *Viena, a girdėjai, kaip nendrelė ant vėjo* (105), *Bagočiai, a girdėjai* (115), *Juk kur partijos, ten ir pjūtynės, a girdėjai* (118), *Tai kodėl, a girdėjai?* (125).

Dialektologai yra pastebėję, kad veiksmožodžio vaizdingumas gali sudaryti sąlygas rasti šalia dalelytei, sustiprinančiai veiksmožodžio emocinį krūvį. Kalbamosios temos, kurios išvardytos straipsnio pradžioje, emociškai nėra

¹¹ Apie prie įvardžių priaugusią *-ai* ir įvardžių *ašai, jinai* ir pan. vartojimą žemaičiuose plačiau žr. Arumaa 1933: 19–21. Jonaitytė tokių formų, aptiktų ir vartojamų apie Šakyną, nesieja su formantu *-ai*. Plačiau žr.: Jonaitytė 1964, 165–177.

išskirtinės, bet respondentų pasakojimuose neišvengta vaizdingų veiksmažodžių, ypač pasakojant apie gydytojus, palaidą šiandienos visuomenės gyvenimo būdą, sunkų darbą užsienyje ir pan. Prie vaizdingųjų veiksmažodžių galėtume skirti (*apsi*)*džiaugti*, *kęsti*, *kolioti*, *mauti* [bėgti, sprukti], *smirdėti*, (*pa*)*smirsti*, *zirzti* su dalelyčių sąauga *-agei* (*-agi*). Visi kiti veiksmažodžiai emociškai neutralūs, pvz.: *duoti*, *imti*, *nešti*, *parduoti*, *važiuoti*, *vesti* ir pan. Galima būtų manyti, kad Dargaičiuose *-agei* vartojama ir kaip emfatinė dalelyčių sąauga, ir kaip modifikuojamoji dalelyčių sąauga, „kurios tikslina bei įvairiai modifikuoja žodžių, jų grupių, sakinių reikšmes“ (Valeckienė 1988: 190).

Aprašytas reiškiny, kaip pastebėjo Jonaitytė, buvęs plačiau vartotas, nes R 1, gimęs ir augęs 10 km nuo Dargaičių, netoli Šakynos, kalba nesiskiria nuo R 2, gimusio ir užaugusio Dargaičiuose¹². Apie šio reiškinių paplitimą Šakynos apylinkėse disertacijoje rašė ir Jonaitytė.

Įdomus ir R 4 požiūris į vietos kalbą. R 4 susituokęs su Dargaičių kaimo gyventoja ir atvykęs iš Skilvionių, Jonišio r., kuris priklauso tai pačiai šiauliškių patarnei, bet Jonišio šnektai (Jšpt 2001: 13), iš karto pastebėjo kalbinį reiškinį, kuris jo ausiai buvęs labai išskirtinis:

pàskuĩ pas_juõs ì.rà / àš kol_ì.pràtaũ / jiẽ kõ_nors kal'b / kal'b / paskuĩ / nu_pàskuĩ ìrà tóks priẽžodis / gál ne_priẽžodis / tóks... / tòke galũ-ne. pri_deda prẽ_kiekviẽna veiksmãžodže / nepastebėjot? / pãvi_ždžũi / paklãusi / nu_kur_nórs.. / kuĩ *pẽtras ì.rà / anẽ? / dírbagi / sã-ko / dírbagi / ne_dírb / ar_dařbẽ / dírbagi / nu_dírb_agi / pastóvei / žũrũ (R 4).

Šį reiškinį galima būtų sieti su idiolektu. Mat respondentai patys pastebėjo, kad Dargaičių kaimas išskirtinis:

*če_gìmiñũ. gìmines kaškaip eĩn (R 3), kaip_ir negiminaičei / bet_su_eĩdava i_gìmiñũ. lizda. (R 3), *dãrgaičẽi / ta(i)_ì.rà gimináičũ. káimas (R 5), čẽ nu_tėvũ. kàs išlĩ.ke. [apie dalelyčių *-agei*, *-agẽ*, *-agi* vartojimą prie veiksmažodžių] (R 4).*

Idiolektą suvokiant tradiciškai, kaip socialinį, teritorinį, psichologinį kalbos ypatumą (Gaivenis, Keinys 1990: 81), galima būtų sakyti, kad leksika geriausiai atspindi asmens psichologinį ir kalbinį portretą, o jos vartojimo sistemą susikuria patys lokalsios kalbos atstovai. Ir ji susijusi ne tik su asmens kalbos

¹² LKI Tarmių archyve buvo tikrinti ekspedicijų Gruzdžių seniūnijoje šnektos rankraščiai. Studentės Ruškytė ir Andrijaitytė lankėsi punkte Nr. 73a ir užrašė kelias pasakas iš Gruzdžių (1 ir 2 sąsiuviniai Nr. 583). Pastebėta tik tai, kad postpozicinė dalelytė *gi* respondentų vartojama ir su veiksmažodžiais, ir kaip sakinius jungiantis jungtukas, ir kaip emfatinė dalelytė (*Gi kas buves, kas ne, bo vargs tai vargs*).

Šakynos apylinkės tyrusi Jonaitytė, aprašydama dalelytes, pirmiausia mini *gi* vartojimą (Jonaitytė 1962: 15).

formos ir turinio bet ir prasmės lygmenimis (Vulas 1977: 13, Žalkauskaitė 2011: 151–152).

Minėtas lokalusis kalbinis reiškinys laikui bėgant išnyks, nes jau ir dabar pastebimas sutrumpėjusių VAŠ formų vartojimas *ein, išein, valda* (valdo) pagreičiui su straipsnyje aptartosiomis.

Kyla klausimas, kada šis reiškinys galėjo susiformuoti. Tikėtina, kad tai įvyko XVIII a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje. Anot Jonaitytės, „žemaičiai tiriamąją Šakynos tarmę yra paveikę daug stipriau, negu ta tarmė žemaičius. Taip vyko galbūt todėl, kad žemaičių tarmių plotas yra didesnis ir kompaktiškas, o vakarų aukštaičių plotas čia driekiasi tikrai neplačia juosta, o tuoj už Šiaulių ir ta pati beveik nutrūksta. Vadinasi, tiriamoji tarmė drauge su vienintele gretima šiaurės vakarų aukštaičių Šiaulių tarme yra savotiškai izoliuota nuo kitų tos pačios grupės tarmių. O Šiaulių tarmė, būdama tokia pat pereinamoji kaip ir Šakynos, gretimų žemaičių tarmių įtaką nedaug tepadėjo sulaikyti. Be to, žemaičių įtakai plisti padėjo ir administracinis bei bažnytinis tarmės ploto suskirstymas, ir dėl to didesnis gyventojų bendravimas su žemaičiais“ (Jonaitytė 1964: 175).

Kodėl šis reiškinys neišnyko, galima tik spėlioti. Viena išorinė priežastis, atrodo, būsianti kaimo neišsiskirstymas vienkiemiais. Tai leido bendruomenei natūraliai, prigimtinio būdu iš kartos į kartą perteiktą kalbinę raišką išsaugoti, nors ir Dargaičiams, kaip ir kitų punktų kalbinei raidai, daug įtakos turėjo istorinės pervartos ir okupacinis periodas (*XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas* 2014: 200–2005). Beje, asmens ir kalbinės bendruomenės išsamių kalbinių tyrimų Lietuvoje kaip ir nėra, todėl tokio kalbinio reiškinio, gyvuojančio daugiau nei 90 metų, priežastys yra plačiau ir nuosekliau tirtinos, pasitelkiant aplinkinių punktų tarminius įrašus. Neatmestina ir tai, kad šis kalbinis reiškinys gali būti susijęs ir su kalbos ritmo dalykais, ir su kalbančiojo stiliaus dalykais, ir su idiolektu.

IŠVADOS

2013 m. kalbiniame LKA punkte Nr. 73 (Dargaičiai) įrašytuose tarminiuose tekstuose aptiktos asmenuojamų (veiksmažodžio pagrindinių formų ir kaitymo paradigmos formų), linksniuojamų (būdvardžių, įvardžių) ir nekaitomų (dalelytės) kalbos dalių formos su dalelyčių sąauga *-agei, -agė, -agi*, kurios tariamos be pauzės ir su pauze. Tokių formų tekstuose respondentai pavartojo per 280 (skaičiuotos buvo ir pasikartojančios formos). Maždaug kas dešimtas–dvyliktas veiksmažodis buvo pasakomas su dalelyčių sąauga.

Šis lokalusis reiškiny sietinas su šnektų sąveika. Dėl žemaičių (ŠŽT ir PŽV) ir aukštaičių (VAŠ) tarmių kontaktų (ypač galūnių trumpinimo proceso) kalbančiajam galėjo formuotis kalbinio netikrumo jausmas: trumpoji veiksmažodžio forma galėjo atrodyti tinkamai neatliekanti savo kalbinės raiškos funkcijos. Nėra atmestina mintis, kad *-agei*, *-agi*, *-agė* vartojimas yra susijęs ir su sakinio ritmika. Tai paremia pavyzdžiai iš grožinės literatūros, kurios kūrėjas puikiai moka tarmiškai ir tarmines lytis natūraliai perkelia į grožinį tekstą.

Susiformavęs idiolektinis, lokalusis kalbos reiškiny atsirado, tikėtina, XVI-II a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje. Lokalinis vartojamų formų prestižas vienijo kalbinę bendruomenę, sudarė kalbinio saugumo jausmą. Mat istoriškai ir kultūriškai žiūrint, susiformavusiam kalbiniam reiškiniui sąlygos išsilaikyti galėjo būti režinis kaimas. Neišsiskirstymas į vienkiemius, uždaroji bendruomenė palaikė ir uždarąją kalbinę sistemą. Respondentai, iki šiol vartojantys veiksmažodžio (ir kitų kalbos dalių) formas su *-agei*, *-agė*, *-agi* jau daugiau nei devyniasdešimt metų, ima skirti kalbinį kodą: su svetimaisiais kalbama be minėtų formų, tik įsišnekus ir psichologiškai peržengus savas / svetimas ribą, jos pradeda natūraliai rasti kalboje. Šis kalbinis reiškiny yra nykstantis, nes jaunesnės kartos vietos gyventojai dėl bendrinės kalbos įtakos ir gyventojų kaitos (atsikėlėlių iš kitų VAŠ plotų) nebevartoja *-agei*, *-agi*, *-agė* emfatiinių (modifikuojamųjų) dalelyčių su veiksmažodžiu ir kitomis kalbos dalimis.

PRIEDAI

1 LENTELĖ. Dargaičių šnektos įrašų esamojo laiko 3 a. veiksmažodžiai su *-agei*

<i>-agei</i> (tariama be pauzės)	<i>-agei</i> (tariama su pauze)
<p>(ne-, nebe- už-) <i>dirbagei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>kalbagei</i> (R 3), <i>šviečagei</i> (R 1), <i>pučagei</i> (R 3), <i>duodagei</i> (R 1, R 2), (į-) <i>vedagei</i> (R 1, R 3), (į-) <i>dedagei</i> R 2, <i>verdagei</i> (R 2), <i>riedagei</i> (R 2), (į) <i>lendagei</i> (R 2), (at-) <i>važiuojagei</i> (R 1, R 3), (ap-) <i>sėjagei</i> (R 2), <i>važinėjagei</i> (R 2), <i>nuomojagei</i> (R 2), <i>finansuojagei</i> (R 3), <i>prekiaujagei</i> (R 3), <i>koliojagei</i> (R 3), <i>augagei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>baigagei</i> (ardyti pastatus) (R 2), <i>sergagei</i> (R 2, R 3), <i>bėgagei</i> (R 3), <i>traukagei</i> (R 2), <i>renkagei</i> (R 2), <i>šnekagei</i> (R 2, R 3)), <i>lėkagei</i> (R 2), <i>prasisukagei</i> (R 3), (už) <i>mokagei</i> (R 3), <i>tinkagei</i> (R 3), <i>tuŕagei</i> (R 3), (nesi) <i>kelagei</i> [apie Žolinės atlaidus] (R 2), <i>išbalagei</i> (R 3), (atsi-, pri-, užsi-) (j) <i>imagei</i> (R 1, R 2), (ne-, nepa-) <i>reňagei</i> (R 2, R 3), <i>šutinagei</i> (R 1), (at-, iš-, ne-, par-, pri-, su(v)-) <i>einagei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>gyvenagei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>auginagei</i> (R 2), <i>dušinagei</i> (R 2), (ne) <i>lynagei</i> (R 2), <i>vađinagei</i> (R 2), (nu) <i>raunagei</i> (R 2), (užsi-) <i>auginagei</i> (R 2, R 3), <i>minagei</i> (R 2), <i>būnagei</i> (R 3), <i>gyvenagei</i> (R 3), <i>būnagei</i> (R 3), <i>gaunagei</i> (R 3), <i>maunagei</i> (bėgti, sprukti, R 3), <i>verpagei</i> (R 2), <i>rūpagei</i> (R 3), <i>kepagei</i> (R 3), (ne-) <i>tuŕagei</i> (R 1, R 3), (iš) <i>aŕagei</i> (R 2), <i>noŕagei</i> (R 3), (atsi) <i>kuŕagei</i> (R 3), (atsi-, pra-, pri-) <i>geŕagei</i> (R 3), <i>mėkstagei</i> (R 3), <i>rišagei</i> (R 1), (pa) <i>ruošagei</i> (R 3), <i>prašagei</i> (R 3), <i>juntagei</i> (R 1), <i>mirštagei</i> (R 3), (atsi) <i>bostagei</i> (R 3), <i>varkstagei</i> (R 3), (pa) <i>virtagei</i> (R 3), <i>stoūagei</i> (R 2), (at-, iš(si)-), nu- <i>vežagei</i> (R 1, R 3), <i>smirdžagei</i> (R 1), <i>nebespaudžagei</i> (R 1), <i>negirdžagei</i> (R 3), (neap-) (ne) <i>leidžagei</i> (R 3).</p>	<p>(ne-, pa-, už-) <i>dirb agei</i> (R 1, R 2), (nebe-, su-) <i>ded agei</i> (R 2), (ne-, par-) <i>duod agei</i> (R 1), (atsi-, ne-) <i>rand agei</i> (R 2), (at-, nu-, pri-) <i>važiuoj agei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>važinėj agei</i> (R 2), <i>mokytojauj agei</i> (R 2), <i>nusijoj agei</i> (R 2), <i>sėj agei</i> (R 2), (iš) <i>rušiuoj agei</i> (R 2), (nebeatsi) <i>skrepliuoj agei</i> (R 3), <i>serg agei</i> (R 3), <i>trauk agei</i> (R 2), <i>renk agei</i> (R 2), <i>šnek agei</i> (R 2), (nebe-) <i>reik agei</i> (R 3), (nu) <i>kuł agei</i> (R 2), (nebe) <i>gal agei</i> (R 3), <i>kalb agei</i> (R 3), (pri(j)) <i>im agei</i> (R 1, R 2), (ne) <i>reň agei</i> (R 2), (at-, iš-, ne-, su-) <i>ein agei</i> (R 1, R 2), (pri) <i>min agei</i> [apie gyvulių mėšlą] (R 2), (su) <i>džiūn agei</i> (R 2), <i>gyven agei</i> (R 1, R 2), <i>gaun agei</i> (R 1), <i>spausdin agei</i> (R 1), [nieks] (neiš) <i>ein agei</i> [apie vyno gamybą] (R 1), (ap) <i>sodin agei</i> (R 1), <i>gaun agei</i> (R 1), (pa) <i>būn agei</i> (R 2), <i>gyven agei</i> [kregždutės] (R 2), (ap) <i>siūn agei</i> (R 2), (su) <i>gadin agei</i> (R 2), (nebeiš-) <i>per agei</i> (R 2), <i>aŕ agei</i> (R 2), <i>šeŕ agei</i> (katinus) (R 2), (ne-) <i>tuŕ agei</i> (R 1, R 2), (iš) <i>nykst agei</i> (R 2), (pri) <i>prant agei</i> (R 2), <i>žiūr agei</i> (R 3), (ne) <i>les agei</i> (R 2), (ne) <i>kas agei</i> [apie vištas] (R 2), <i>kiš agei</i> (R 2), (pra) <i>neš agei</i> (R 2), (neatsi) <i>neš agei</i> (R 2), (pri) <i>kiš agei</i> (R 2), (ne) <i>suprant agei</i> (R 1), <i>įprant agei</i> (R 2), <i>tįst agei</i> (R 2), <i>trūkst agei</i> (R 2), <i>stoū agei</i> (R 2), (at-, iš-) <i>vež agei</i> (R 1, R 2), <i>mėlž agei</i> (R 2), <i>sužeidž agei</i> (R 1), <i>sėdž agei</i> (R 2).</p>

2 LENTELĖ. Dargaičių šnektos esamojo laiko 3 a. veiksmažodžiai su *-agė* ir *-agi*

<i>-agė</i>	<i>-agi</i> (tariama be pauzės)	<i>-agi</i> (tariama su pauze)
<i>gaminagė</i> (R 1), <i>patiragė</i> (R 3),	<i>dirbagi</i> (R 3), <i>keičagi</i> (R 3), <i>(pa)kviečagi</i> (R 3), <i>(par-) duodagi</i> (R 3), <i>dedagi</i> (R 3), <i>(nebe)judagi</i> (R 3), <i>nořagi</i> (R 3), <i>nuomojagi</i> (R 1), <i>(neiš)einagi</i> (R 3), <i>(at-, pri-, su-) važiuojagi</i> (R 3), <i>(pa)keliaujagi</i> (R 3), <i>(su)skaičiuojagi</i> (R 3), <i>(nu)pelyjagi</i> (R 3), <i>pasakojagi</i> (R 3), <i>(su)organizuojagi</i> (R 3), <i>stojagi</i> (R 3), <i>(nesi)ginčijagi</i> (R 3), <i>atostogaujagi</i> (R 4), <i>šarvojagi</i> (R 4), <i>(apsi) džiauřagi</i> (R 3), <i>(par)bėgagi</i> (R 3), <i>(iš-, nebe-) augagi</i> (R 3), <i>bėgagi</i> (R 4), <i>(nebe-) reikagi</i> (R 3), <i>(pra-) lėkagi</i> [pravažiuoja greitai] (R 3), <i>(pa)tinkagi</i> (R 3), <i>reikagi</i> (R 3), <i>(pa)šnekagi</i> (R 3), <i>šaukagi</i> (R 3), <i>(pa)šaukagi</i> (R 3), <i>(neatsi)tinkagi</i> (R 3), <i>(iš)traukagi</i> (R 3), <i>(nebeapsi)mokagi</i> (R 3), <i>(nenusi)perkagi</i> (R 3), <i>(nebeati)tinkagi</i> (R 3), <i>(nebe-) galagi</i> (R 3), <i>(iš)balagi</i> (R 3), <i>(pa)gaiłagi</i> (R 3), <i>(atsi)(i)magi</i> (R 3), <i>gyvenagi</i> (R 3), <i>suprantagi</i> (R 3), <i>auginagi</i> (R 3), <i>(at-, iš-, nu-, pa-, pra-, pri-) einagi</i> (R 3, R 4), <i>(pri)kabinagi</i> (R 3), <i>būnagi</i> (R 3, R 4), <i>gyvenagi</i> (R 3), <i>kilnagi</i> (R 4), <i>(pa)kvimpagi</i> (R 3), <i>rūpagi</i> (R 3), <i>nořagi</i> (R 3), <i>tuřagi</i> (R 3), <i>(pri)žiūrągi</i> (R 3), <i>giřagi</i> (R 3), <i>tuřagi</i> (R 3), <i>(ne)nořagi</i> (R 3), <i>įragi</i> (R 3), <i>mėkstagi</i> (R 3), <i>(nusi)neřagi</i> (R 3), <i>(nu)slinkstagi</i> (R 3), <i>(pa)smirstagi</i> (R 3), <i>(už) mokėřagi</i> (R 3), <i>(at-, su-) veřagi</i> (R 3), <i>smirdžagi</i> (R 3).	<i>(pa)dedagi</i> (R 3), <i>(par)duodagi</i> (R 3), <i>(pra)važiuojagi</i> (R 3), <i>ūkininkaujagi</i> (R 3), <i>(su)naudojagi</i> (R 3), <i>(nu)pasakojagi</i> (R 3), <i>vedžiojagi</i> (R 3), <i>sirguliuojagi</i> (R 4), <i>(ne)gaiłagi</i> (R 3), <i>būnagi</i> (R 3), <i>(at-, neiš-) einagi</i> (R 3), <i>(pa)senstagi</i> (R 3), <i>(atsi)bostagi</i> (R 4), <i>zirzagi</i> (R 3), <i>(neiš)leidžagi</i> (R 3), <i>(išsi)šluojagi</i> (R 3).

LITERATŪRA

- Arumaa Peeter 1933: *Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina*. Tartu.
- Gaivenis Kazimieras, Stasys Keinys 1990: *Kalbtyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Girdenis Aleksas 2000: *Kalbtyros darbai 2*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Grinaveckienė Elena 1960: Tarmių medžiagos rinkimas *Lietuvių kalbos atlasui*. – *Lietuvių kalbtyros klausimai* 3, 191–205.
- Grinaveckienė Elena 1962: Kai kurios lietuvių kalbos tarmių ypatybės (iš 1961 metų dialektologinių ekspedicijų). – *Lietuvių kalbtyros klausimai* 5, 147–169.
- Jasiūnaitė Stasė 1986: *Gyvenimo apysaka*. Vilnius: Vaga.
- Jonaitytė Aldona 1960: Šakynos tarmės žodžio galo vokalizmas. – Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A. 1(8), 151–162.
- Jonaitytė Aldona 1962: *Šakynos tarmė* (rankraštis, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje, F 76–360).
- Jonaitytė Aldona 1964: Žemaitiškos morfologinės ypatybės Šakynos tarmėje. – *Lietuvių kalbtyros klausimai. Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida*, 165–177.
- Jšpt – *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*, sud. Nerija Bartkutė, Rasa Dumčiūtė, Aušra Kaikarytė, Lina Kazlauskaitė, Janina Švambarytė (ats. red.). Šiauliai: K. J. Vasiliausko įm., 2001.
- LKG II – *Lietuvių kalbos gramatika 2*, vyr. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1971.
- Lktch – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, mokslinė red. Laima Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.
- Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vaš – *Vakarų aukštaičiai šiauliškiai*, sud. Rūta Kazlauskaitė, Lionė Lapinskienė, Rima Bacevičiūtė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- Vitkauskas Vytautas 2001: *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai*. Vilnius: Žara.
- Vulas S. M. 1977: *Teoretinės ir metodinės voprosy kriminalističeskogo issledovanija pismennoj reči*. Moskva.

XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai), sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 2014.

Zinkevičius Zigmąs 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Žalkauskaitė Gintarė 2011: Idiolekto požymiai elektroninių laiškų leksikoje. – *Kalbotyra* 63(3), 149–164.

Ионайтите А. 1962: *Шакинский говор*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Вильнюс.

Peculiar Linguistic Phenomenon in the Area of Šiauliškiai (According to Data of Point No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language)

SUMMARY

The author discusses a peculiar surviving local phenomenon of dialectal language recorded in the course of fieldwork carried out in 2013. 5 local oldest-generation respondents from Dargaičiai Village (Šiauliai District Gruzdžiai Eldership) were interviewed by the author in Point No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language (ALL): 3 women (R2 (1923), R3 (1947), R5 (1953)) and 2 men (R1 (1926), R4 (1951)). Over ten hours of dialectal text were recorded.

Dargaičiai belongs to the Western Aukštaitian subdialect of Šiauliškiai (VAŠ) which linguists consider a boundary or transitional dialect between western and eastern dialects (Samogitian and Aukštaitian). The linguistic point of Dargaičiai is dominated by the distinctive features of the Šiauliškiai subdialect: retained nasal vowels *a*, *ę* and diphthongs *an*, *am*, *en*, *em*; the stress is consistently retracted from the ending.

Dialectologist Elena Grinaveckienė, who analysed the environs of Gruzdžiai belonging to VAŠ, and Aldona Jonaitytė, who collected the material in the environs of Šakyna (VAŠ) around the 1940s–1950s, paid special attention to the use of particles with the third person present and past iterative forms. Vytautas Vitkauskas also wrote about it.

Having scrutinized the dialectal records of Dargaičiai Village, the author discovered the principal forms of the verb and the forms of the conjugation paradigm with the particle combination *-agei* and its variants *-agė*, *-agi* which are pronounced with the verb with a pause and without it, e.g.: *pašokĭ_agei* (R 1), *lendu_agei* (R 3), *vežagei* (R 1, R 2), *gaun_agei*

(R 1), mėkstagi (R 3), *atsibost_agi* (R 4), *gaminagė* (R 1), *išlėkė_agei* (R 1), etc. The respondents used over 280 of such forms in the texts (repetitive forms were included as well).

This local phenomenon is associated with the interaction of subdialects. The contacts between Samogitian and Aukštaitian dialects and the process of shortening of endings could have given rise to an idiolect, a local linguistic phenomenon, which have possibly originated at the end of the 18th century or in the beginning of the 19th century. The local prestige of morphological forms united the linguistic community and created the sense of linguistic security. In fact, from a historical and cultural perspective, the so called strip village (Lith. *rėžinis kaimas*) could have been the decisive factor for the linguistic phenomenon to survive. A non-division into isolated farmsteads and a self-contained community also maintained a closed linguistic system. The respondents who have been using the verbal forms including *-agei*, *-agė*, *-agi* for over ninety years separate between the linguistic codes: they omit the aforementioned forms when speaking to strangers; they are naturally included in the language as the speakers get into the conversation and cross the psychological familiar / unfamiliar boundary.

Įteikta 2015 m. spalio 10 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

janinasvambaryte@zebra.lt